

Krzysztof Gonet

WARSZAWSKA BIBLIOTEKA KSIĘŻY MISJONARZY W DOMU GŁÓWNYM
ZGROMADZENIA U ŚW. KRZYŻA NA KRAKOWSKIM PRZEDMIEŚCIU
ZARYS PROBLEMATYKI

Warszawska Biblioteka Księży Misjonarzy, jedna z największych i najważniejszych bibliotek okresu Oświecenia w Warszawie nie była dotychczas rozpoznana ani opisana monograficznie. Zachowała się natomiast wyjątkowo bogata, jak na zdewastowane księgozbiory warszawskie, dokumentacja tej biblioteki, obejmująca archiwalia i podstawowy zasób książek z tej kolekcji. Artykuł niniejszy jest komunikatem z badań podjętych przeze mnie nad tym zagadnieniem.

I. Źródła i opracowania

Dla podjętego przeze mnie tematu podstawowym opracowaniem jest "Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy 1625 - 17/IV - 1925" opublikowana w 1925 r.¹ Dzieło to jest cenne ze względu na swą wszechstronność /dzieje Zgromadzenia w świecie i w Polsce, historia seminariów duchownych prowadzonych przez Misjonarzy, inna działalność Zgromadzenia oraz biografie zasłużonych osób/. Wartość tego opracowania stanowią też źródła, na jakich się opiera. Większość z nich niestety już nie istnieje, gdyż spłonęły w Domu Warszawskim podczas II wojny światowej lub uległy rozproszeniu albo zniszczeniu w trudnych kolejach wojennego losu Biblioteki Domu Stradomskiego w Krakowie. Słabością "Księgi pamiątkowej..." jest jednak to, że, jak twierdził już w 1928 r. ks. Józef Gaworzewski, pisana była w pośpiechu². Jako księga jubileuszowa jest też obciążona znamieniem panegiryzmu i nie zawsze zachowuje naukowy obiektywizm. W opracowaniu tym znajdują się niestety tylko małe wzmianki o Warszawskiej Bibliotece Księży Misjonarzy. Pomimo swoich słabości, "Księ-

ga pamiątkowa..." stanowi ważne źródło różnych informacji, nie-
obojętnych dla dziejów omawianej Biblioteki.

W piśmiennictwie dawniejszym /XVIII i XIX-wiecznym/ też znaj-
dujemy tylko wzmianki o tej Bibliotece³. Piszą o niej: Hugo
Koźłataj, Julian Barteszewicz, Łukasz Gołębiowski oraz bardziej
obszernie-Joachim Lelewel. Również istotne dla poznania dziejów
tej Biblioteki są wzmianki o niej w opracowaniach współczesnych
historyków Zgromadzenia Misjonarzy - ks. A.Schletza, ks. M.Cho-
rzępy, ks. J.Dukały oraz w nie opublikowanej jeszcze pracy ks.Sta-
nislawa Rosponda dotyczącej Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księ-
ży Misjonarzy w latach 1685-1772⁴.

Pierwszą próbą monografii Warszawskiej Biblioteki Księży Mi-
sjonarzy była praca magisterska Marii Łusakowskiej napisana we
Wrocławiu w roku 1962 pod kierunkiem prof. Karola Głombiowskie-
go⁵. Autorka zamierzała przedstawić możliwie pełny obraz życia
i działalności tej największej i najstarszej biblioteki misjo-
narskiej w Polsce. Chciała też scharakteryzować zawartość treś-
ciową księgozbiorów bibliotek misjonarskich, ich działalność i
organizację, a także zorientować czytelnika w poczytności pew-
nych pozycji piśmiennictwa polskiego i obcego⁶. Oczywiście tak
szeroko zarysowany plan nie był możliwy do zrealizowania, szcze-
gólnie biorąc pod uwagę fakt, że praca opiera się tylko na jed-
nym ówczesnie znanym katalogu, a właściwie tylko na jego jednej
części, z 1808 roku. Pomimo to, praca ma swoją wartość jako
pierwsza próba syntezy tego tematu.

Najważniejsze źródła do dziejów Warszawskiej Biblioteki Mi-
sjonarskiej znajdują się w Archiwum Archidiecezjalnym Warszaw-
skim /AAW/ i w Archiwum Księży Misjonarzy przy Bibliotece na
Stradomiu w Krakowie /AMS/. Z obecnie dostępnych w AAW archi-
waliów dotyczących tego tematu M.Łusakowska wykorzystuje tylko
część. Nie znana jej też była większość archiwaliów krakowskich.

W swojej pracy wykorzystowała "Catalogus librorum qui conti-
nentur in parte superiori Bibliothecae Varsoviensis Sanctae Cru-
cis Congregationis Missionis Anno 1808° conscriptus"⁷. Katalog
ten jest tylko jedną częścią ówczesnego katalogu Biblioteki. Łu-
sakowska zdawała sobie z tego sprawę⁸, ale nie znała jego dru-
giej części. W swojej pracy podaje dokładny opis formalny kata-
logu z 1808 r. i obszerną analizę jego treści.

Ponadto znała i opisała księgę "Adnotacja wypożyczonych książek z Biblioteki Księży Misjonarzy 1840-1860"⁹. Analizuje także dwa spisy spuścizn: "Wyszczególnienie Xiążek, które po śp. Wielm JXdzu Żórawskim Dziekanie Kapituły Warszawskiej dostały się do Biblioteki XX Misyjonarzów Warszawskich przy Kościele S^o Krzyża." - /wersja samodzielna/¹⁰ oraz "Książki po śp. A.Kunigh dane do Biblioteki XX Misyjonarzy w Warszawie"¹¹. Wszystkie te dokumenty są do dziś dostępne w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim.

Znała też zachowane karty katalogowe prawdopodobnie z katalogu kartkowego Biblioteki Misjonarskiej. W swej pracy podaje ich opis i fotograficzną reprodukcję kilku przykładów¹².

M.Łusakowska nie badała prawdopodobnie z autopsji księgozbioru misjonarskiego zachowanego w dużej części w Bibliotece Seminarium Duchownego św. Jana w Warszawie¹³, poprzestając na zewnętrznym opisie tego zbioru. Księgozbiór ten jest niestety przemieszany z innymi zbiorami zakonnymi wchodzącymi w skład tej Biblioteki. Nie cały ten zbiór jest już opracowany, a istniejąca w tej chwili kartoteka bardzo rzadko podaje informacje proveniencyjne. Utrudnia to bardzo określenie wielkości zachowanego zbioru misjonarskiego i przebadanie jego obecnej zawartości. Podana orientacyjnie przez Łusakowską liczba 10 000 woluminów wydaje się zaniżona¹⁴.

Tym spostrzeżeniem przechodzimy do omówienia źródeł nie wykorzystanych w dotychczasowej literaturze tego tematu, których analiza z pewnością rzuci nowe światło na dzieje Warszawskiej Biblioteki Księży Misjonarzy. Pierwszym z nich jest wspomniany już, zachowany w dużej części księgozbiór. Zachowały się też pojedyncze egzemplarze książek misjonarskich w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Niektóre z nich znajdowały się w Bibliotece Załuskich i trafiły do BUW po jej częściowej rewindykacji z Leningradu. Pewna też, niewielka liczba tych książek znajduje się jak podaje Łusakowska, w zbiorach starych druków Biblioteki Publicznej Miasta Stołecznego Warszawy¹⁵.

Zachowanie innych źródeł, w postaci części materiałów archiwalnych dotyczących Domu Warszawskiego i znajdującej się tam Biblioteki Księży Misjonarzy, jest okolicznością bardzo pomyślną i równie niezwykłą, jak zachowanie samego księgozbioru. Archiwum główne Zgromadzenia zostało skonfiskowane przez rząd rosyjski w

1864 r. Część jednak archiwaliów /przechowywanych dziś w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim/ zachowała się prawdopodobnie wśród księgozbioru i dopiero po bardzo wielu latach została odnaleziona i wyodrębniona. Inna część archiwaliów, z których można dziś korzystać w Krakowie w Archiwum Księży Misjonarzy na Stradomiu oraz w Archiwum "Naszej Przeszłości" została uratowana w inny sposób. Jak pisał o tym w 1928 r. J. Gaworzewski: "...niektóre akta oraz spis całego archiwum przez zapobiegliwość konfratrów zostały uratowane i wywiezione mimo czujnego oka czynowników rosyjskich do Krakowa"¹⁶.

Bardzo istotnym źródłem do poznawania dziejów bibliotek są ich katalogi. Najdawniejszy znany katalog naszej Biblioteki pochodził z roku 1724 i był w posiadaniu Biblioteki Załuskich. Rewindykowany w ZSRR w okresie międzywojennym został niestety spalony podczas II wojny światowej i mamy o nim informację tylko w Kartotece Zniszczonych Rewindykatów w Bibliotece Narodowej w Warszawie¹⁷.

W Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim, poza dokumentami wykorzystanymi już przez M. Łusakowską, przechowywane jest kilka innych ważnych archiwaliów. Wśród nich najbardziej interesujący jest katalog połączony z księgą wypożyczeń, a pochodzący prawdopodobnie również z I połowy XVIII w. Niestety katalog ten nie ma karty tytułowej i nie znamy dokładnej daty jego powstania. Jest on sporządzony w układzie rzeczowym /12 działów/ i na 264 stronach opisuje 1533 tytuły książek¹⁸.

Drugi zachowany tam katalog, nie znany jeszcze Łusakowskiej, to katalog książek znajdujących się "in parte inferiori Bibliothecae", sporządzony w 1807 r.¹⁹ W ten sposób znamy już obydwie części katalogu z 1807-1808 r., co w połączeniu ze wspomnianym wyżej katalogiem z I połowy XVIII w. daje interesującą szansę przebadania głównych tendencji w gromadzeniu książek przez Księży Misjonarzy w okresie Oświecenia.

AAW posiada również interesujący dokument, który można nazwać księgą akcesyjną Biblioteki Księży Misjonarzy za lata 1805-1818²⁰. Księga spisana jest na odwrocie innego dokumentu i zawiera 7 spisów książek. Wśród nich spuścizny po ks. Żórawskim /drugi spis po wspomnianym już spisie samodzielnym/, ks. Zacharyaszewiczu i ks. Józefie Jakubowskim. W archiwum znajdują się także drobniejsze dokumenty bezpośrednio dotyczące naszej Biblio-

teki. Pierwszy, to list archidiakona z Białegostoku do wizytatora XX Misjonarzy w sprawie zwrotu do Biblioteki książek pożyczonych przez zmarłego ks. Michała Dziewanowskiego²¹. Drugi z tych dokumentów, to pismo Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do ks. wizytatora Księży Misjonarzy w sprawie ofiarowania Bibliotece jednego z 30 egzemplarzy darowanego przez cara "Dziennika Kunsztów i Rzemiosł"²².

Ponadto w AAW znajdujemy jeszcze kilka spisów książek mniej związanych z Biblioteką.

Archiwum "Naszej Przeszłości" w Krakowie posiada kilka zbiorów rękopiśmiennych dokumentów dotyczących dziejów Misjonarzy. Z zawartych w nich dokumentów najbardziej interesująca dla nas jest relacja wizytatora Andrzeja Dorobisa z 1852 r. o stanie domów i osób w Prowincji Polskiej. W relacji tej zawarte są omówione przez nas osobno uwagi na temat Biblioteki Domu Warszawskiego²³. Znajdujemy tam też katalog domów i osób Zgromadzenia Misjonarzy w roku 1839²⁴, a także "zmianę oficjów" w Domu Warszawskim z roku 1863 na rok 1864²⁵. W księdze listów okólnych z lat 1722-1747 znajdujemy też kilka listów Śliwickiego²⁶. Zachowane w Archiwum "Naszej Przeszłości" archiwalia nie były jeszcze wykorzystywane w kontekście tej Biblioteki.

Bardzo interesujące archiwalia dotyczące dziejów Domu Głównego Księży Misjonarzy "u św. Krzyża" w Warszawie posiada Archiwum Księży Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie. Zbiór ten nie jest dotychczas w pełni opracowany i z pewnością kryje jeszcze wiele niespodzianek.

Wśród dostępnych tam dokumentów niewiele dotyczy bezpośrednio Warszawskiej Biblioteki. Znajdujemy tu jednak ważny również dla jej dziejów "Korpus prawny" Zgromadzenia. Są więc tam ręcznie przepisywane księgi zawierające dekrety Konwentów Generalnych Zgromadzenia Księży Misjonarzy²⁷ oraz reguły oficjów²⁸. Interesujące są też "relacje" wizytatorów o stanie prowincji polskiej²⁹ i "listy okólne" wizytatorów³⁰. Wszędzie tam bywają wzmianki o bibliotekach. Bardzo ważne są dekrety powizytacyjne Domu Warszawskiego zawierające niekiedy wyraźne wskazania co do Biblioteki³¹.

Informacje o Bibliotece Warszawskiej znajdujemy też w zbiorze "Duplikaty dotyczące Kościoła i Seminarium razem połączonych", gdzie wskazana jest lokalizacja Biblioteki³². W teczce zaś o tytule "Biblioteka"³³ mieszczą się akta sprawy starań o zwrot do

Warszawy książek pożyczonych z Biblioteki przez proboszcza z Oświęcimia. Tam również znajdujemy wypisy z korespondencji ks. J. Gaworzewskiego dotyczącej rewindykacji części księgozbioru z ZSRR oraz starań o zwrot księgozbioru misjonarskiego z Biblioteki Seminarium Duchownego św. Jana w Warszawie.

W Archiwum na Stradomiu znajduje się też księga wypożyczeń z biblioteki. Istnieje przypuszczenie, że dotyczy ona wypożyczeń z Biblioteki Domu Warszawskiego³⁴.

Dokumentów odnoszących się do Zgromadzenia Księży Misjonarzy i ich Biblioteki trzeba też szukać w archiwach państwowych, a nie tylko kościelnych. W Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie znajdujemy na przykład dokumenty dotyczące kasaty Zgromadzenia w 1864 r.³⁵

Skutków tej sprawy dotyczy również odnaleziony w Bibliotece Seminarium Duchownego rękopiśmienny poszyt akt Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej dotyczących Biblioteki. Znajduje się tam korespondencja władz państwowych i kościelnych z rektorem tej uczelni w sprawie oddania jej Biblioteki po-misjonarskiej³⁶. Poszyt ten nie był znany Barbarze Wilejszys, która opracowała dzieje Biblioteki Akademii Duchownej w Warszawie³⁷.

Można mieć nadzieję, że postępujące opracowanie archiwaliów misjonarskich pozwoli odnaleźć wiele jeszcze interesujących dokumentów.

II. Dzieje zgromadzenia

Zgromadzenie Księży Misjonarzy, zwanych czasem Lazarystami, powstało we Francji w 1625 r.³⁸ Założone zostało przez św. Wincentego á Paulo. Celem Zgromadzenia było głoszenie Ewangelii ubogim, szczególnie w zaniedbanych religijnie w tamtych czasach środowiskach wiejskich. Zadanie to realizowane było poprzez misje ludowe, a więc przez głoszenie rekolekcji w różnych parafiach wiejskich. Aby utrwalić skutki tych działań duszpasterskich, św. Wincenty zainteresował się sprawą podnoszenia poziomu religijnego wykształcenia duchowieństwa stale pracującego w tych parafiach. Najpierw rozpoczęto prowadzenie rekolekcji dla przystępujących do święceń kapłańskich. Potem zgromadzenie za-

ozęło zakładać i prowadzić seminaria duchowne przygotowujące kandydatów do kapłaństwa. Była to realizacja jednego z dekretów Soboru Trydenckiego z 1563 r. Z czasem ta działalność stała się drugą specjalnością Zgromadzenia uznaną przez Kościół. Tak na przykład papież Innocenty XI w 1676 r. polecił biskupom polskim zakładanie seminariów i powierzanie ich kierownictwa Misjonarzom św. Wincentego á Paulo. W roku śmierci założyciela /1660/ Zgromadzenie liczyło 622 członków w 26 domach w 8 krajach, w tym w Polsce.

Zgromadzenie Księży Misjonarzy sprowadzone zostało do Polski w roku 1651 przez królową Marię Ludwikę Gonzaga, żonę Władysława IV, a później Jana Kazimierza. Na czele pierwszych 5 zakonników wysłanych do Polski jeszcze przez założyciela stał ks. Lambert de Couteaux. W 1653 r. Misjonarze otrzymali jako swoją placówkę kościół i parafię św. Krzyża w Warszawie. Powstały tu z czasem Dom Główny Zgromadzenia odegrał ważną rolę jako centrum życia duszpasterskiego, naukowego i kulturalnego Księży Misjonarzy.

W domu warszawskim, na podstawie fundacji ks. Jana Raciborskiego przeznaczonej na ten cel przez Kapitułę Warszawską, założone zostało w 1677 r. seminarium duchowne, znane pod nazwą Seminarium Externum. Kształciło ono kapłanów dla pracy diecezjalnej /wtedy dla Archidiecezji Warszawskiej. W roku 1678 Misjonarze założyli Seminarium Internum dla kształcenia swoich kleryków zakonnych.

Zgromadzenie rozwijało się dynamicznie. Prowincja polska została ukształtowana pod koniec XVII wieku, gdy na czele Zgromadzenia stał Bartłomiej Tarło. W okresie największego rozwoju prowincja polska obejmowała 40 domów w różnych częściach kraju, a 22 seminaria duchowne znajdowały się pod kierownictwem Księży Misjonarzy.

Na czele Zgromadzenia stał generał rezydujący we Francji. Prowincją kierował wizytator. Przełożonym domu był superior. Jak twierdzą zgodnie historiografowie Zgromadzenia, jego najwspanialszy rozwój w Polsce miał miejsce za czasów wizytatora ks. Piotra Jacka Śliwickiego /1739-1774/.

W Polsce Księża Misjonarze, zgodnie ze swoimi założeniami, prowadzili misje ludowe. W Domu Warszawskim ponadto, obok dwóch seminariów duchownych, znajdowała się szkółka parafialna i apte-

ka. Misjonarze prowadzili również szpital i przytułek dla bezdomnych dzieci. Od 1780 r. działała w Domu Warszawskim drukarnia przeniesiona tutaj z domu XX Misjonarzy w Chełmnie oraz związana z nią księgarnia.

W 1864 r. Zgromadzenie Księża Misjonarzy zostało **skasowane** na terenie zaboru rosyjskiego przez władze carskie pod zarzutem wspierania powstania styczniowego. Dom Warszawski został całkowicie zlikwidowany. Księża wywieziono do domu emerytów w Łowiczu, skąd kierowano ich do innych zadań, a kleryków Seminarium Externum przeniesiono do Seminarium św. Jana, tworząc jedno diecezjalne seminarium duchowne w Warszawie.

Do Warszawy Księża Misjonarze powrócili w 1918 r.

III. Dzieje biblioteki

Początki działalności Biblioteki nie są znane. Można przypuszczać, że pierwsze książki przywieźli ze sobą zakonnicy przysłani przez św. Wincentego, aby założyć w Warszawie polską placówkę zgromadzenia, w 1651 r. Książki były z pewnością dla nich ważne, o czym może świadczyć fragment relacji przełożonego tamtej grupy ks. Lamberta de Couteaux do św. Wincentego: "Polska to jeden z najpiękniejszych i najbogatszych krajów. Niczego w niej nie brakuje - tylko ksiąg i aptek"³⁹.

Niektóre książki napłynęły też prawdopodobnie z domu generalnego w Paryżu. Księża Misjonarze we Francji posiadali w XVIII w. do czasów Rewolucji Francuskiej specjalny fundusz. Z procentów od tego funduszu nabywali książki, pięknie oprawne i rozsyłali do różnych domów Zgromadzenia⁴⁰. Być może, było już tak w końcu XVII w.

Ze wstępnej analizy wspomnianych wcześniej, zachowanych katalogów można wnioskować, że wiele ksiązek, nawet w pierwszej fazie istnienia Biblioteki, Misjonarze zdobyli na miejscu, w Polsce. Korzystanie z ksiązek, a w konsekwencji tego posiadanie dobrych bibliotek musiało być istotne dla Zgromadzenia prowadzącego misje ludowe i kierującego seminariami duchownymi dla kleru diecezjalnego. Znajdujemy informacje, że przy fundowaniu nowych domów. Zgromadzenia określano dokładnie, jakie księgi powinny się tam znaleźć⁴¹. "Reguły oficjów", a więc regulamin

wypełniania poszczególnych funkcji w Zgromadzeniu także zawierają czasem wykazy książek, z których piastujący dane stanowisko powinien korzystać⁴².

Jak bardzo zwracano uwagę na dobry stan bibliotek mogą świadczyć zapisy w dokumentach wizytacji domów, dokonywanych przez przełożonych. W zachowanych zaleceniach powizytacyjnych, które pozostawił ks. Bartłomiej Bocheński, superior Domu Mławskiego po wizytacji Domu Warszawskiego w 1735 r., zwraca on uwagę np. na dokładne rejestrowanie książek wypożyczanych do pokojów przez kleryków, ponieważ niektóre dzieła zaginęły⁴³.

Udoskonalane przez kolejne konwenty generalne "reguły oficjów" określały też obowiązki prefekta Biblioteki i podawały konkretne wskazania co do sposobów prowadzenia bibliotek w domach Zgromadzenia Księży Misjonarzy⁴⁴.

Pierwszy, nie zachowany niestety, katalog Warszawskiej Biblioteki Księży Misjonarzy, o którym wiemy z Kartoteki Zniszczonych Rewindykatów w Bibliotece Narodowej, pochodził z roku 1724. Był on spisany na 66 kartach⁴⁵. Jest to pierwsza, jak dotąd, znana informacja o istnieniu tej Biblioteki na początku XVIII w. Wielkość katalogu może świadczyć, że była ona już wtedy dość duża. Pierwszą konkretną wiadomość o wielkości Biblioteki Domu Warszawskiego znajdujemy w doniesieniu o stanie prowincji, sporządzonym przy przejmowaniu urzędu wizytatora przez ks. Piotra, Jacka Śliwickiego od ks. Jana Aumonta w 1739 r. Zanotowano tam informację, że Dom Warszawski posiadał wtedy 1500 ksiąg⁴⁶.

W Archiwum Archidiecezji Warszawskiej znajduje się, nie datowany niestety, katalog książek Biblioteki Księży Misjonarzy Warszawskich zawierający opisy 1533 pozycji⁴⁷. Wśród odnotowanych w nim książek nie ma autorów i tytułów typowych dla okresu Oświecenia. Można zatem przypuszczać, że katalog ten rejestruje stan Biblioteki z I połowy XVIII w. Opisy pogrupowane są według dziedzin wiedzy, skąd wniosek, że książki również były uporządkowane działowo. Katalog ten zawiera też adnotacje o wypożyczeniach. Być może są one śladem realizacji zaleceń powizytacyjnych z 1753 r., o których wspomniano wyżej. Dalsze badania pozwolą stwierdzić, czy katalog ten jest tylko kopią katalogu z 1724 r., przechowywanego w Bibliotece Załuskich, czy też wynikiem dalszych, późniejszych prac nad uporządkowaniem rosnącej z pewnością Biblioteki.

Nowy, ważny rozdział w dziejach Biblioteki otwarty zostaje wraz z rozpoczęciem rządów wizytatorskich w Warszawie przez księdza Piotra Jacka Śliwickiego, który kierował prowincją polską Zgromadzenia w latach 1739-1774. W historiografii Księży Misjonarzy często znajdujemy tezę, że właśnie Śliwicki "bardzo pomnożył" Bibliotekę⁴⁸. Na przykład Joanna Jarzęcka cytuje notatkę z "Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen" z 1748 r., że dzięki jego staraniom "znajdująca się w domu misyjnym biblioteka powiększyła swoje zbiory o cenne książki i rękopiśmienne dzieła".

Za jego czasów Biblioteka została "dogodnie uporządkowana" przez księdza Józefa Maszterowskiego, który jakiś czas zastępował bibliotekarza. Informuje nas o tym Jan Daniel Janocki w swoim "leksykonie uczonych"⁴⁹. Ks. Maszterowski przebywał w Domu Warszawskim od wstąpienia do Zgromadzenia w 1738 r. aż do 1754 r. Był zaprzyjaźniony z Janockim i bywał w Bibliotece Załuskich⁵⁰. Sam ksiądz Piotr Jacek Śliwicki⁵¹ był człowiekiem bardzo zdolnym /o czym może świadczyć fakt, że będąc jeszcze klerikiem wykładał w seminarium filozofię/⁵² oraz wysoko wykształconym. Należał do kręgu bliskich współpracowników bpa Józefa Andrzeja Załuskiego. To on w jednym ze swoich listów namawia przebywającego za granicą biskupa Załuskiego, aby swojej biblioteki nie wywoził z kraju, ale aby ją pozostawił w Polsce i przekazał do użytku publicznego⁵³. Znał też dobrze bibliotekarza Załuskich J.D. Janockiego i osobiście korzystał z Biblioteki Załuskich⁵⁴. Biskup J.A. Załuski również znał Bibliotekę Księży Misjonarzy. Ignacy Baranowski twierdzi, że wiele rękopisów z Biblioteki Misjonarzy trafiło do jego zbiorów⁵⁵. Posiadał również druki stamtąd pochodzące⁵⁶. Wiadomo też, że sam darowywał Bibliotece Misjonarzy swoje publikacje⁵⁷. W zachowanym księgozbiornie misjonarskim również dziś znajdujemy książki pochodzące z Biblioteki Załuskich⁵⁸. Wszystko to świadczy o żywych kontaktach pomiędzy tymi bibliotekami i ich opiekunami.

Śliwicki był też współpracownikiem Stanisława Konarskiego. On również zreformował szkolnictwo misjonarskie. Wraz z innymi wybitnymi duchownymi bywał u króla na "obiadach czwartkowych" w Łazienkach⁵⁹. Jego rola w Zgromadzeniu Misjonarzy bywała porównywana do tej, jaką odegrał Stanisław Konarski u pijarów⁶⁰. Za jego czasów "Kościół św. Krzyża był częstym miejscem dysput fi-

lozoficznych i teologicznych. Nieraz spotykali się na nich ludzie z kręgu Biblioteki" /Załuskich/⁶¹.

Będąc człowiekiem tak mocno osadzonym w środowisku uczonych, oświeceniowych reformatorów, dobrze rozumiał rolę bibliotek dla rozwoju nauki i podnoszenia poziomu kształcenia duchownych. Wizytując co dwa lata wszystkie domy Zgromadzenia zwracał szczególną uwagę na biblioteki. "Domagał się zwłaszcza w seminariach duchownych porządku; bibliotekarze mieli obowiązek skrzętnego notowania każdej wypożyczonej książki. Kazał sprowadzać z zagranicy nowe książki, zwłaszcza do nauki teologii"⁶². W momencie przejęcia przez ks.Śliwickiego opieki nad Zgromadzeniem Biblioteka Domu Warszawskiego liczyła 1500 książek, a w czasach rządów jego następcy określa się już wielkość Biblioteki na 12 000⁶³.

Następnym wizytatorem Zgromadzenia Misji w latach 1774-1788 był ks.Mikołaj Siemieński. Dzięki jego staraniom, tak bardzo powiększona przez poprzednika biblioteka otrzymała nowe pomieszczenie⁶⁴. Sam Siemieński również dbał o powiększenie i uporządkowanie Biblioteki u św.Krzyża⁶⁵. Jako przełożony całego Zgromadzenia starał się również o powiększenie bibliotek innych domów, a przede wszystkim tam, gdzie Księża Misjonarze prowadzili powierzone im seminaria duchowne⁶⁶. To on również sprowadził w 1780 r. z Chełmna do Warszawy drukarnię, która z powodu zaboru nie mogła pracować w tym domu.

W 1789 r. wizytatorem Zgromadzenia został ks.Sebastian Woliński. Już w 1762 r., a więc za czasów Śliwickiego, był on wiceprefektem Biblioteki. Można przypuszczać, że i w następnych latach opiekował się Biblioteką. Znany jest fakt, że będąc wizytatorem sprowadził do Biblioteki w 1793 r. z Francji "Enncyklopedie, Acta Martyrum, Novum Testamentum, Imitatio Christi oraz książki hagiograficzne"⁶⁷. Ks.Woliński w 1796 r. złożył urząd wizytatora i powrócił do biblioteki Domu Warszawskiego, której prefektem pozostawał do 1811 r.⁶⁸.

Okres "stanisławowski" przypadający na rządy wizytatorów: Śliwickiego, Siemieńskiego i Wolińskiego Łusakowska uważa za czasy największego rozwoju Biblioteki domu głównego. Na podstawie należy wspomnianej już, jednej części zachowanego katalogu /z 1808 r./ twierdzi, że skompletowano wtedy w bibliotece dzieła prawie wszystkich sławnych pisarzy polskich⁶⁹.

Po ustąpieniu z urzędu ks. Wolińskiego, wizytatorem został w 1796 r. ks. Józef Jakubowski. Był to człowiek bardzo wykształcony, o szerokich horyzontach i rozległych kontaktach naukowych w kraju i za granicą. Był jednym z pierwszych członków Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁷⁰. Można przypuszczać, że dobrze się układała współpraca tego męża nauki z oddanym Bibliotece jej długoletnim prefektem ks. Wolińskim. Jak wynika z cytowanej przez Schletza korespondencji Jakubowskiego z ks. Franciszkiem Brunet⁷¹, wikariuszem generalnym Zgromadzenia w Paryżu, sprowadził on z Francji "mnóstwo książek przeważnie treści teologicznej". Na podstawie książki K. Wójcickiego "Życiorysy znakomitszych ludzi..." Łusakowska twierdzi⁷², że Jakubowski, podobnie jak jego poprzednicy, przy wizytacjach domów misjonarskich zwracał szczególną uwagę na księgozbiory bibliotek oraz wydawał polecenia sporządzania katalogów i instrukcje dotyczące przechowywania zbiorów. Podobnie twierdzi o nim A. Schletz, cytując akta wizytacji Domu Włocławskiego⁷³. Wydaje się, że czasy te były ciągle bardzo korzystne dla Biblioteki i sprzyjały jej rozwojowi. Na przykład w 1804 r. Biblioteka otrzymała rękopisy ks. Jędrzeja Kitowicza po jego śmierci⁷⁴, a w roku 1809 liczący ok. 400 woluminów księgozbiór po zmarłym dziekanie Kapituły Warszawskiej, znanym kanoniście, ks. Krzysztofie Żórawskim⁷⁵. Jakubowski również zapisał swój księgozbiór Bibliotece Świętokrzyskiej w Warszawie, gdzie trafił on po jego śmierci w 1814 r.⁷⁶ Zbiór zawierał 175 pozycji o różnorodnej tematyce, od teologii do matematyki. W tym samym roku trafił do biblioteki znaczny, liczący ok. 700 pozycji księgozbiór po zmarłym biskupie Grzegorzcu Zacharyaszewiczu⁷⁷. M. Łusakowska za misjonarskim historiografem M. Kamockim podaje, że do Biblioteki "wpłynęły też liczne i cenne zbiory księży Jaszewskiego, Wolskiego, Wolińskiego, Hussarzewskiego /.../ ex-jezuity Koźmińskiego oraz od osoby świeckiej hr. Zabiełłowej"⁷⁸. Warszawska Biblioteka otrzymała też po śmierci /w 1794r./ prymasa Michała Poniatowskiego jego zbiór broszur i druków ulotnych z końca XVIII w. Zbiór ten został przekazany do Biblioteki Księża Misjonarzy w Krakowie⁷⁹.

W tym też czasie, na początku XIX wieku w 1807 i 1808 r. sporządzono dwutomowy katalog zbiorów, który zachował się do dziś w Archiwum Archidiecezji Warszawskiej⁸⁰.

Po śmierci księdza Wolińskiego przez kilka lat nie było w Domu Warszawskim stałego bibliotekarza. Z zachowanych fragmentarycznie "Mutatio officiorum in Domo et Seminario Varsaviensi..."⁸¹ wynika, że w 1812 r. wiceprefektem drukarni i Biblioteki był ks. Ch. Majorowicz, a w 1813 r. funkcję taką dla drukarni i Biblioteki powierzono ks. D. Soczkiewiczowi, który był jednocześnie nauczycielem śpiewu w Seminarium Internum.

Z całą pewnością w roku 1818 Biblioteka znajdowała się pod opieką ks. Pawła Rzymskiego /również późniejszego wizytatora w latach 1826-1833/, który jednocześnie wykładał jeszcze teologię dogmatyczną i pastoralną oraz hermeneutykę, a także prowadził chór⁸². Wiceprefektem biblioteki był w tym czasie ks. L. Szrednicki. W 1819 r. prefektem biblioteki był ks. P. Rzymski, a wiceprefektem był ks. L. Gołembiewski.

Ks. Paweł Rzymski był człowiekiem zdolnym i wykształconym, a jednocześnie znającym się na bibliotekarstwie. Wspomina o tym ksiądz Mateusz Gorzkiewicz, jego następcą jako wizytator, w liście okólnym ze stycznia 1834 r., w którym informuje o jego śmierci⁸³. Pisząc o jego pracy w Domu Poznańskim, stwierdza: "Bibliotekę porządnie ułożył, a do spisu iey krytykę o każdym dziele i Autorze przyłączył. Rzecz ta ile wymagała pracy i talentów, znawcy to rozsądzą; ile przynosi pożytku, następcy doznają..." W Warszawie będąc prefektem Biblioteki i drukarni "w pierwszej też same przysługi poczynił co i w Poznańskiej, drugą przez rozsądne ulepszenia znacznie podźwignął". Nowodworski w swej encyklopedii wspomina też o założonym za czasów wizytatora Symonowicza, gabinecie fizycznym, który powstał staraniem ks. Rzymskiego i ks. Zajączkowskiego, biegłego w naukach przyrodniczych. "Jakkolwiek niebogaty, odpowiadał jednak swemu celowi przy zakładzie duchownym"⁸⁴. Gabinet ten znajdował się prawdopodobnie w pomieszczeniach biblioteki /por. cytowany dalej list ks. Dorobisa z 1852 r./.

Prawdopodobnie z roku 1818 pochodzi pierwsza dotychczas znana informacja o tym, gdzie znajdował się lokal Biblioteki. W "Inwentarzu rzeczy do Zgromadzenia należących" znajdujemy notatkę: "Biblioteka zajmuje Kamienicę /.../ pod Numerem 409 przy ulicy Krakowskie Przedmieście będącą i złączoną jest z domem przez Kurytarz. Opis Biblioteki i liczba ksiąg w niej się znajdujących osobno się załącza"⁸⁵. Niestety, ten załącznik nie został do-

tychczas odnaleziony. Co do wielkości biblioteki, to Petrzyk podaje⁸⁶, że w okresie wizytatorstwa ks. Rzymskiego /1826-1833/ "dla użytku księży i kleryków służyła biblioteka zwolna dobie-rana i starannie utrzymywana, licząca 23 000 książek..." Podobną informację podaje Nowodworski⁸⁷.

Ciekawym świadectwem o zasięgu oddziaływania Warszawskiej Biblioteki w tamtych czasach jest zachowany do dziś list archi-diakona białostockiego kanonika kijowskiego ks. K. Kubeszowskie-go do wizytatora Misjonarzy ks. Michała Symonowicza z dnia 3 III 1823 r.⁸⁸ Dotyczy on zwrotu książek będących własnością Biblio-teki Warszawskiej a odnalezionych w spuściźnie po zmarłym dzie-kanie i proboszczu brańskim ks. Michale Dziewanowskim. W liście tym archidiakon, przesyłając ich spis, jednocześnie prosi o ofiarowanie tych ksiąg lub przynajmniej tych, które są duble-tami dla Białostockiego Seminarium.

Podobnej sprawy dotyczy zachowany w Krakowie poszyt akt: "O Książkach pożyczonych X Lgockiemu proboszczowi w Oświęcimiu i przypadłych". Zawiera on korespondencję w sprawie prób odzy-skania w 1824 r. książek pożyczonych z Biblioteki Warszawskiej, które prawdopodobnie po śmierci tego "bibliotecznego dłużnika" zostały sprzedane na licytacji⁸⁹.

Od roku 1822 prefektem Biblioteki i drukarni jest ks. Józef Pawlicki⁹⁰. Kapłan ten opiekuje się Biblioteką przez 31 lat, do roku 1853⁹¹. Jako bibliotekarz figuruje w opisie Domu Warszaw-skiego w "Catalogus Domorum" z 1839 r.⁹², a w 1851 r. ówczesny wizytator ks. Dorobis w swojej relacji o stanie prowincji prze-syłanej do Generała nazywa go "Consult Bibliothecar"⁹³. Autor wspomnień pośmiertnych o ks. Pawlickim, drukowanych w Przeglądzie Katolickim w 1869 r., twierdzi, że doprowadził Bibliotekę do tak wzorowego porządku, że wzbudzała podziw zwiedzających ją krajowych i zagranicznych gości i był tak przywiązany do bi-blioteki, że często w niej nocował i uważał się za jej ojca⁹⁴. Prowadził też szerszą działalność sprowadzając dla księży z pro-wincji "dzieła ludowe i teologiczne", a także prowadząc komis ksiąg, które mu przysyłał bibliofile i literaci do sprzeda-ży⁹⁵.

Porządkując i opracowując stale rosnący i to w dużym tempie księgozbiór, Pawlicki "umiejętnie książki ułożył". Podobno własnoręcznie katalogował też książki "zużywając na to blisko

dwie ryzy papieru"⁹⁶. Być może był to już katalog kartkowy, propagowany przecież przez Lelewela. Łusakowska odnalazła i rozpoznała niewielką liczbę takich kart katalogowych w Bibliotece Seminarium Duchownego w Warszawie⁹⁷.

Jest duże prawdopodobieństwo, że Pawlickiemu zawdzięczamy również proste, skromne exlibrisy, które znajdujemy do dziś w każdej książce pochodzącej z tej Biblioteki. Exlibris w postaci kwadratowej karteczki zawierał wydrukowany napis "EX BIBLIOTHECA Varsaviensi Congregationis Missionis Ad S. Crucem", oraz rubryki do wpisania symbolu szafy oraz półki i książki /Armarium, Transtrum, Numero/.

Zachowała się do dziś księga wypożyczeń Biblioteki warszawskiej z lat 1840-1861, a więc założona jeszcze przez Pawlickiego⁹⁸. Z wnikliwej analizy tej księgi w pracy Łusakowskiej /niestety bardzo duża część zapisów jest nieczytelna/ wynika, że Biblioteka w tamtym czasie była często wykorzystywana. Pożyczano też książki czytelnikom spoza Biblioteki /np. w roku 1841 - 52 wypożyczenia, w roku 1842 - 92/. Książki pożyczali nie tylko duchowni różnych zakonów, ale także ludzie świeccy różnych stanów /arystokracja, urzędnicy, nauczyciele, a nawet rzemieślnicy/. Książki, jak już wspomnieliśmy, były też pożyczane poza Warszawę⁹⁹.

Wśród wypożyczających znajdujemy także nazwisko wizytatora ks. Andrzeja Dorobisa, o którym mówi się, że "kochał bardzo książkę"¹⁰⁰. W jego relacji o stanie prowincji, którą złożył Generałowi Zgromadzenia Janowi Chrzecicielowi Etienne obejmując swój urząd w roku 1851 znajdujemy taką opinię o Bibliotece Domu Warszawskiego: "liczba książek w bibliotece tak wzrosła, że trzeba będzie pomyśleć o obszerniejszym pomieszczeniu. Z powodu zwiększającego się z dnia na dzień przyrostu i ograniczoności miejsca, książki nie są dobrze dostępne. Liczba woluminów przekracza 30 000. Niektóre dzieła są bardzo cenne. Publiczne biblioteki Królestwa są dzielone i tworzone na nowo. Nasza zalicza się do znaczniejszych. Przyrzędy fizyczne zaniedbane i brudne"¹⁰¹. Jak z tego wynika, w poł. XIX wieku Biblioteka, pomimo wielkiego wysiłku jej bibliotekarza, przeżywała pewne trudności. Poważną ich przyczyną był duży przyrost księgozbioru, którego nie było gdzie pomieścić.

W tym też czasie, w roku 1853, bibliotekarz ks. Pawlicki "czując się już mocno osłabionym i znużonym, uprosił sobie pozwolenie przeniesienia się z Warszawy do Włocławka"¹⁰².

Ten fakt przyczynił się prawdopodobnie do pewnej stagnacji w życiu Biblioteki, która nastąpiła po wielu latach jej wspaniałego rozwoju. W pełnych smutku i goryczy słowach swoich wspomnień o ostatnich chwilach przed skasowaniem Zgromadzenia ks. Ł. Janczak tak opisuje stan Biblioteki w dwanaście lat po cytowanym liście ks. Dorobisa: "Była biblioteka liczna, niedostępna jednak dla młodych kapłanów; fundusze i kapitały zabrane przy kasacji przez rząd ruski nie były użyte na kształcenie młodszych braci. Nie prenumerowano ważniejszych pism periodycznych, mało sprowadzano ksiąg naukowych nowych, nie podawano młodszym kapłanom świeżego pokarmu naukowego"¹⁰³.

Trochę dziwne jest, że słowa te wypływają spod pióra księdza, który od września 1863 r. był wiceprefektem Biblioteki, a więc być może, ostatnim jej opiekunem¹⁰⁴. Jest to prawdopodobnie opinia bardzo subiektywna i być może skierowana przede wszystkim przeciw ostatniemu wizytatorowi, ks. Walentemu Dmochowskiemu, którego ks. Janczak również krytykuje¹⁰⁵.

Kasata Zgromadzenia Księży Misjonarzy na terenie zaboru rosyjskiego nastąpiła w nocy 27 listopada 1864 r. Biblioteka, zamknięta i opieczętowana, pozostała na początku na swoim miejscu. Następnie Komitet Urządzący w Królestwie Polskim decyzją z dnia 5/17 stycznia 1865 r. postanowił tę Bibliotekę oddać na własność Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie. O decyzji tej Konsystorz Generalny Archidiecezji Warszawskiej powiadomił oficjalnie Rektora Akademii dnia 11/23 maja 1865 r. Jednocześnie Konsystorz poinformował, że należy: "Z Biblioteki rzeczonyj te książki i przedmioty, które mogą się okazać pożyteczne dla Biblioteki Publicznej Warszawskiej i Bibliotek należących do Zakładów naukowych a zostających pod zarządkiem Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego, oddać tym ostatnim z zastrzeżeniem, aby wzamian dla Akademii udzielone zostały dzieła równej wartości z Bibliotek Zarządu Oświecenia Publicznego za wzajemnem porozumieniem się Komisji Spraw Wewnętrznych i Duchownych z Komisją Rządową Oświecenia Publicznego"¹⁰⁶.

Decyzja o przeniesieniu Biblioteki została zrealizowana po kilku miesiącach, począwszy od września 1865 r. Po otrzymaniu

wreszcie od władzy edukacyjnej nakazu natychmiastowego opróżnienia sali bibliotecznej w gmachu Księży Misjonarzy, przewieziono ją w wielkim pośpiechu do Akademii, która od niedawna zajmowała swą nową siedzibę w budynkach skasowanego klasztoru ojców karmelitów. Przewożenie ukończono w grudniu 1865 r. "Pośpiech ten uniemożliwił systematyczne przeniesienie biblioteki, mianowicie ks. Knapieński¹⁰⁷ nie miał czasu na działową segregację księgozbioru i stopniowe przewożenie pojedynczych działów. Bibliotekarz nie miał również pomocnika i przeważnie sam jeden pracował"¹⁰⁸. Barbara Wilejszys twierdzi też, że pracę utrudniał brak katalogu i dokładnego inwentarza. Prawdopodobnie Misjonarze celowo pochowali katalogi, aby utrudnić pracę zaborcom, gdyby chcieli bibliotekę wywieźć lub rozgrabić.

Książd Knapieński systematycznie pracując uzyskał to, że przy końcu 1866 r. księgozbiór był już posegregowany, książki ustawione, a prace przy opracowaniu kartkowego katalogu były już znacznie posunięte¹⁰⁹.

Nie jest znana dokładnie wielkość księgozbioru Biblioteki Księży Misjonarzy u św. Krzyża w Warszawie w momencie kasaty Zgromadzenia. Dorobis w cytowanym liście twierdzi, że już w 1851 r. księgozbiór liczył ponad 30 000 książek. A wspomnienie pośmiertne ks. J. Pawlickiego wskazuje na liczbę 40 000 tomów, jako wielkość Biblioteki za jego czasów¹¹⁰. Ks. Kasper Słomiński podaje nawet wielkość 50 000¹¹¹. Do biblioteki Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej trafiło ok. 30 000 woluminów¹¹². Była to prawdopodobnie większa część księgozbioru, którego resztę rozgrabiono¹¹³. Petrzyk wspomina też o resztkach biblioteki, które znajdowały się jeszcze w 1920 r. w jednym z dwu pokojów na wieży kościoła św. Krzyża¹¹⁴.

Pomieszczenia biblioteki Akademii Duchownej były jednak zbyt szczupłe, aby pomieścić tak bogaty księgozbiór. Na potrzeby biblioteki trzeba było zająć przyległy korytarz i pokoje.

Budynki poklasztorne XX Misjonarzy zostały po kasacie przebudowane i rozbudowane dla pomieszczenia rosyjskiego gimnazjum. "W miejscu, gdzie dawniej była wielka biblioteka misjonarska, urządzono główną bramę wchodową z hallem i wspinałkami schodami"¹¹⁵ To jest druga dotychczas znana informacja o lokalizacji biblioteki w budynkach przy Krakowskim Przedmieściu.

W 1867 r. została zniesiona również Akademia Duchowna Rzymsko-Katolicka w Warszawie. Biblioteka została zapieczętowana z przeznaczeniem wywiezienia do Petersburga dla tamtejszej Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej. W okresie przed II wojną panowało przekonanie, że część biblioteki Akademii rzeczywiście została wywieziona¹¹⁶. Ks. J.Gaworzewski, Misjonarz, podjął nawet działania rewindykacyjne, korespondując z Ekspozyturą Delegacji Polskiej i z dr. Kuntze obecnym przy rewidykacji¹¹⁷. B.Wilejszys, która analizowała źródła dostępne w archiwach polskich i rosyjskich¹¹⁸ ustaliła, że licząca ok. 44 000 woluminów /w tym ponad 30 000 misjonarskich/ biblioteka pozostała w Polsce. Przewiezienie księgozbioru udało się odwlec aż do 1878 r. Stało się tak z pewnością dzięki świadomemu działaniu wielu mądrych ludzi, którzy chcieli ocalić tę bibliotekę dla Kościoła w Polsce i całej Ojczyzny. Rok 1878 był przełomowy w polityce rządu carskiego w stosunku do Kościoła Katolickiego. Rozpoczęto pertraktacje między Rosją a Watykanem. W tej nowej sytuacji przeniesienie biblioteki Akademii do Petersburga stało się nieaktualne¹¹⁹.

W sierpniu 1878 r. rząd polecił wykonanie spisu książek znajdujących się w dotychczas zamkniętej bibliotece. Pracami kierował dawny bibliotekarz Akademii, ks. W.Knapiński. Opracowywana biblioteka była w ten sposób włączana do biblioteki Seminarium Duchownego św. Jana Chrzciciela, które po likwidacji Akademii Duchownej otrzymało budynki pokarmelitańskie jako swoją siedzibę. Prace nad połączeniem bibliotek były prowadzone przez ks. Knapińskiego przez 10 lat, aż do czasu, gdy został odwołany do Krakowa na Wydział Teologiczny. W następnych latach ta wielka i cenna biblioteka przeżywała prawdopodobnie stagnację. Wiadomo, że wobec trudności w korzystaniu z wielkiego zbioru, którego opracowanie z pewnością nie zostało ukończone, późniejszy kardynał Aleksander Kakowski, będąc jeszcze klerykiem wyłączył i opracował księgozbiór podręczny dla użytku alumnów¹²⁰.

Księża Misjonarze, którzy w 1918 r. powrócili znów do Warszawy, podjęli oczywiście starania o odzyskanie swojej wielkiej Biblioteki. Zachowały się wypisy z korespondencji ks. Gaworzewskiego z ks. kard. A.Kakowskim i regensem Seminarium św. Jana z 1922 r.¹²¹ Z fragmentów ich trudno jest się zorientować, dlaczego nie doszło do zwrotu Biblioteki. W ostatecznym jednak rozrachunku historycznym dobrze się stało, gdyż podczas II wojny świa-

towej zabudowania XX Misjonarzy wraz z kościołem św. Krzyża zostały całkowicie zniszczone, a budynki pokarmelitańskie, wraz z biblioteką Seminarium św. Jana zawierającą bibliotekę Księży Misjonarzy, na szczęście ocalały.

Jeszcze podczas okupacji zaczęto przenosić bibliotekę do nowych pomieszczeń wybudowanych przed wojną przez kard. Kakowskiego. W nowych warunkach rozpoczęto systematyczne opracowanie posiadanych zbiorów. Niestety prace te nie zostały do dziś zakończone.

Jak już wspomniano, Biblioteka Księży Misjonarzy nie stanowi obecnie wydzielonego zbioru, lecz jest przemieszana z książkami pochodzącymi z innych skasowanych klasztorów, które trafiły do bibliotek Akademii Duchownej i Seminarium św. Jana. Wykonany w latach powojennych katalog większej części zbioru rzadko posiada informacje proveniencyjne. Biblioteka Księży Misjonarzy czeka na opracowanie i ukazanie jej wartości.

IV. Ranga i znaczenie

W całej pełni ranga tej Biblioteki będzie mogła zostać określona dopiero w wyniku szczegółowych badań księgoznawczych. Obecnie można tylko przytoczyć obiegowe opinie o Bibliotece oraz znane dotychczas przesłanki określenia jej prawdziwej wartości.

Źródła misjonarskie zawsze bardzo pozytywnie wypowiadają się o Bibliotece Domu Warszawskiego, podkreślając jej wielkość i wartość księgozbioru. Ks. Andrzej Dorobis w swej relacji o stanie prowincji, którą przesłał do generała w 1852 r. stwierdza, że Biblioteka Domu Warszawskiego zalicza się do znaczniejszych wśród innych bibliotek Królestwa i że posiada bardzo cenne dzieła¹²². Ks. Leopold Petrzyk w wydanej w 1920 r. książce o Kościele św. Krzyża pisze, że księżom i klerykom służyła biblioteka zwolna do bierana i starannie utrzymywana /.../ jeden z najpokaźniejszych wtedy księgozbiorów w Polsce, a najbogatszy wówczas w Warszawie¹²³. Również "Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy..." omawiając dzieje Domu św. Krzyża w Warszawie stwierdza, że "Tworzy się tu wielka i cenna biblioteka..."¹²⁴

Podobne opinie o Bibliotece formułuje historiograf Zgromadzenia Misjonarzy w Polsce ks. Alfons Schletz. Pisząc o wizytato-

rze Józefie Jakubowskim wspomina, że "atmosferze naukowej u Misjonarzy sprzyjały: "własna drukarnia i dość bogata na owe czasy biblioteka"¹²⁵. Tak samo ocenia Bibliotekę w momencie kasaty stwierdzając, że "bogata biblioteka seminarium świętokrzyskiego została częściowo rozgrabiona"¹²⁶.

Te opinie samych Misjonarzy o swojej bibliotece znajdują ważne potwierdzenie w wypowiedziach osób spoza Zgromadzenia.

Pierwsze takie doniesienie, cytowane już wcześniej w rozdziale III znajdujemy w "Neue Zeitungen von gelehrten Sachen" z 1748 r., gdzie wspomniane jest, że dzięki staraniom Piotra Jacka Sliwickiego "znajdująca się w domu misyjnym biblioteka powiększyła swoje zbiory o cenne książki i rękopiśmienne dzieła"¹²⁷.

J.D.Janocki w "Leksykonie uczonych" wspomina, że ks. J.Maszerowski uporządkował w Domu Warszawskim "znajdujący się tam zasób bardzo cennych książek"¹²⁸.

Hugo Kołłątaj w swym dziele "Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III" chwali seminaria misjonarskie i porównując je z innymi wskazuje, że tylko u Misjonarzy klerycy mogli wiele czytać, dysponując bibliotekami wyposażonymi w pożyteczne dzieła¹²⁹.

Ważna jest też opinia biskupa Miaskowskiego, który wizytował obydwie warszawskie seminaria duchowne na życzenie Kamery Pruskiej. Odpowiadając na projekt ich reorganizacji pisze: "...Z pomiędzy duchownych zgromadzeń, jedno Księży Misjonarzy uważam za najzdolniejsze do utrzymywania nauk duchownych w wysokim stopniu. /.../ Pomocą im do tego być może liczna i obfita w najlepsze dzieła biblioteka"¹³⁰.

Lelewel w "Bibliograficznych ksiąg dwoje..." wymienia Warszawską Bibliotekę Księży Misjonarzy wśród nowych bibliotek, "które tak żywo wzrosły, że najstarszym wyrównywały" i stawia ją co do wielkości na równi z biblioteką pijarską w Warszawie¹³¹. Wł.Bartoszewicz, opisując kościoły warszawskie, stwierdza, że kościół św. Krzyża "posiada piękną bibliotekę, podobno jedną z najbogatszych w Warszawie"¹³². Rektor zaś Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie, która przejęła Bibliotekę Misjonarską po kasacie Zgromadzenia tak powiedział w rocznym sprawozdaniu na zakończenie roku akademickiego 1865/66: "niepodobna także przemilczeć znakomitego powiększenia biblioteki akademickiej przez przyłączenie do niej bogatego księgozbioru, pozostałego po XX Misjonarzach Warszawskich..."¹³³

Zachowany do dziś księgozbiór Warszawskiej Biblioteki Księży Misjonarzy świadczy o tym, że mogła ona być w swoim czasie znakomitym warsztatem naukowym dla teologów oraz przedstawicieli innych dziedzin wiedzy. Była to biblioteka domu, w którym działały dwa seminaria duchowne. Służyła księżom profesorom przygotowującym wykłady. Wypożyczali też książki klerycy do pracy indywidualnej i do wspólnego czytania w refektarzu.

Trzeba jednak pamiętać, że ówczesne seminaria duchowne miały prawdopodobnie niższą rangę, niż obecnie. W XVIII w. nauka trwała w nich tylko dwa lata i studia te miały na celu głównie wychowanie duszpasterzy¹³⁴. Uczyło się tam kilku lub kilkunastu alumnów. Kwiatkowski twierdzi, że nie były to wyższe zakłady teologiczne¹³⁵. Choć, jak twierdzi A.Schletz¹³⁶, większość dygnitarzy kościelnych z drugiej połowy XVIII w. była wychowanekami misjonarzy, to jednak można przypuszczać, że swoją wiedzę teologiczną wyniesioną z seminarium uzupełniali jeszcze własnymi lekturami, albo studiami na innych uczelniach polskich i zagranicznych. Nie rozważając jednak w tym miejscu dokładniej programu kształcenia alumnów można postawić tezę, że Warszawska Biblioteka Księży Misjonarzy była kompletowana jako warsztat naukowy o większym zakresie i dla szerszego kręgu czytelników, niż tylko wykładowcy i słuchacze ówczesnych seminariów duchownych. Korzystali z tej Biblioteki duchowni z innych instytucji naukowych. Znał ją dobrze biskup Józef Andrzej Załuski. W jego bibliotece było kilka ofiarowanych mu lub pożyczonych druków i rękopisów z Biblioteki Misjonarzy¹³⁷. Jako wypożyczający jest też wpisany w katalogu Biblioteki Jan Albertrandi¹³⁸. Jak już wspomniano poprzednio, z Biblioteki korzystali też ludzie świeccy.

Księża Misjonarze brali też udział w działalności Komisji Edukacji Narodowej i Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych¹³⁹. W tych pracach na pewno pomocnym warsztatem była im własna biblioteka. Już począwszy od ks. P.Słiwickiego¹⁴⁰ i J.Maszterowskiego, należących do "kręgu Biblioteki Załuskich", wszyscy związani z Biblioteką księża odegrali ważną rolę w dziejach swojego Zgromadzenia i warszawskiego ruchu umysłowego. Również nazwiska księży: S.Wolińskiego, M.Siemieńskiego, J.Jakubowskiego, M.Symonowicza, P.Rzymskiego czy J.Pawlickiego pojawiają się w piśmiennictwie w kontekście ważnych wydarzeń narodowych, politycznych i naukowych.

Biblioteka Księży Misjonarzy służyła też od 1816 r. nowo powstałej Wyższej Szkole Teologicznej, która rozpoczęła swe funkcjonowanie w budynkach misjonarskich przy Krakowskim Przedmieściu. Szkoła ta wkrótce przeistoczyła się w Wydział Teologiczny nowo powstałego Uniwersytetu Warszawskiego, który nadal korzystał, obok Biblioteki Uniwersyteckiej, również z księgozbioru misjonarskiego¹⁴¹.

O uznaniu przez współczesnych rangi Biblioteki świadczą m.in. ofiarowywane jej w testamentach księgozbiory. Wśród wspomnianych wcześniej spuścizn były np. bogate księgozbiory dziekana Kapituły Warszawskiej ks. Krzysztofa Żórawskiego i ks. biskupa Grzegorza Zacharyaszewicza. Swój księgozbiór zapisał również naszej Bibliotece wizytator Misjonarzy ks. Józef Jakubowski. Zachował się też spis książek Aleksandra Kunigha, buchaltera kancelarii hrabiów Zamoyskich, które po śmierci właściciela w 1855 r. ofiarowane zostały Bibliotece Misjonarzy¹⁴².

Dla określenia wartości Biblioteki Domu Warszawskiego najważniejsze jest odczytanie zasad i kryteriów gromadzenia zbiorów, którymi kierowali się Księża Misjonarze. Zrozumienie ich może być wynikiem dalszych badań nad tą Biblioteką. Warto w tym miejscu przytoczyć opinię na ten temat Lelewela: "Młodsze gromadzenia, jezuitów, misionarzy, pijarów /.../ napełniły się bardzo rozmaitemi XVIII-go wieku dziełami, i w pozyskiwaniu ich doskonalsze niż którekolwiek były, a naukowa i szkolna potrzeba sprawiała, że nie tyle religijnych, co filologicznych, historycznych, scienceficznych, nareszcie francuskich belles lettres wchodziło: a pijarskie i missjonarskie sprowadzaniem tym francuziały niejako"¹⁴³.

Ważne są tu też wnioski Łusakowskiej z analizy jednej części katalogu Biblioteki Misjonarskiej z 1808 r. Na podstawie zgromadzonego piśmiennictwa twierdzi ona, że Biblioteka ta była typową biblioteką okresu Oświecenia¹⁴⁴. Misjonarze zbierali książki z wielu krajów i z różnych okresów¹⁴⁵. Wykazywali też zamiłowania bibliofilskie¹⁴⁶, i byli tolerancyjni. W ich księgozbiorze znajdowała się np. książka włoskiego autora Gaetano Filangieri "Nauka o prawodawstwie", która była na indeksie Kościoła¹⁴⁷.

Księgozbiór Biblioteki był niewątpliwie bardzo cenny. Znajdowało się tam kilka inkunabułów oraz podstawowe pisma ojców Kościoła, inne dzieła teologiczne, prawne, historyczne. Cenne też

były niektóre rękopisy, np.: Pięcioksiąg i Biblia z XIV w., rękopis Historii Długosza, Syndikon Ecclesiae Polonae¹⁴⁸. Ojciec Pi-tra, Benedyktyn z Solesmes, późniejszy bibliotekarz Biblioteki Watykańskiej zwiedzając Warszawską Bibliotekę "uznał w niej wydział liturgiczny za szczególniejszym odznaczający się dobor-em"¹⁴⁹. Trzeba też jednak wspomnieć, że w Bibliotece Misjonar-skiej, jak i Uniwersyteckiej brakowało pewnych dzieł niezbędnych nowo otworzonemu Wydziałowi Teologicznemu, co zgłosił jego dzie-kan podczas posiedzenia Rady Ogólnej Uniwersytetu w dniu 26 lip-ca 1817 r.¹⁵⁰

Znane źródła, o różnej wiarygodności i precyzyjności, podają następujące dane o liczebności Biblioteki Domu Warszawskiego w różnych okresach czasu: /liczby prawdopodobnie dotyczą wolumi-nów/

- 1500 - wielkość Biblioteki podana w Relacji o stanie Prowin-cji, przygotowanej przez ks. Piotra Jacka Sliwickiego w 1739 r., w momencie obejmowania urzędu Wizytato-ra¹⁵¹.
- 12 000 - stan Biblioteki za czasów wizytatorstwa ks. Mikołaja Siemińskiego /1774-1778/¹⁵².
- 11 528 - katalog z 1807 r. zawiera opisy 2643 dzieł w 5028 wol.¹⁵³
katalog z 1808 r. zawiera opisy 4020 dzieł w 6500 wol.¹⁵⁴
- 12 032 - liczba tomów podana przez Gołębiowskiego w wyd. II "Opisania historyczno-statystycznego Miasta Warszawy" z 1827 r.¹⁵⁵
- 20 000 - informacja podana przez Lelewela w tomie 2 "Biblio-graficznych ksiąg dwoje..." wydanym w 1826 r.¹⁵⁶
- 23 000 - liczba książek, którą podaje M. Nowodworski opisując Bibliotekę prawdopodobnie w czasach wizytatora ks. Pawła Rzymskiego /1826-1833/¹⁵⁷.
- ponad 30 000 - wiadomość podana w relacji Wizytatora Andrzeja Dorobisa z roku 1852¹⁵⁸.
- do 40 000 - wielkość Biblioteki za czasów bibliotekarza ks. Józefa Pawlickiego /1822-1853/ podana we wspomnieniu pośmiertnym¹⁵⁹.
- 50 000 - informacja ma dotyczyć momentu kasaty, ale wydaje się mało precyzyjna i mocno przesadzona, jak i inne in-formacje z artykułu K. Słomińskiego¹⁶⁰.

- 30 000 - liczba książek z Biblioteki Misjonarskiej, jaka została przewieziona do Biblioteki Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie, podana w sprawozdaniu rektora tej uczelni na zakończenie roku akademickiego 1865/66¹⁶¹.

Powyższe niedokładne i nie w pełni wiarygodne dane świadczą jednak o tym, że Warszawska Biblioteka Księży Misjonarzy zawierała księgozbiór liczny i szybko wzrastający.

Celem dalszych badań będzie odpowiedź na pytania dotyczące "wewnętrznych" i "zewnętrznych" walorów tej Biblioteki, a także, w wyniku odnajdywania nowych dokumentów, uzupełnianie danych faktograficznych. Szczególnie istotne wydają się obecnie następujące problemy:

- W jaki sposób i na jakim poziomie Biblioteka służyła Zgromadzeniu Księży Misjonarzy?
 - = czy sprzyjała realizacji celów i założeń Zgromadzenia,
 - = czy realizowała konkretne zalecenia i sugestie Konwentów generalnych i prowincjonalnych, "Reguł oficjów" oraz zalecenia powizytacyjne,
 - = w jakim duchu i w jakim zakresie była pomocą w kształceniu kleru diecezjalnego i zakonnego w prowadzonych przez Zgromadzenie seminariach duchownych /Externum i Internum/
- W jaki sposób Biblioteka odpowiadała na impulsy zewnętrzne?
 - = jaką reprezentuje orientację wobec sporów i nowych kierunków w naukach teologicznych,
 - = czy i jak odzwierciedlała ówczesne przemiany kulturowe /np. nowe prądy oświeceniowe/,
 - = jak służyła lub służyć mogła "rzeczypospolitej uczonych" /czy była tworzona z myślą o nich, czy może tylko na własne potrzeby Zgromadzenia/,
 - = czy świadomie i twórczo realizowała program kulturalny kręgu Załuskich i Komisji Edukacji Narodowej.
- Jakie wartości bibliologiczne, bibliofilskie, naukowe i artystyczne przedstawia zgromadzona kolekcja, jak dziś już wiadomo, stanowiąca prawdziwy klejnot kultury religijnej w Warszawie.

WYKAZ SKRÓTÓW

- AAW - Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie /Warszawa, ul. Świętojańska 8/.
- AGAD - Archiwum Główne Akt Dawnych /Warszawa, ul. Długa 7/.
- AMS - Archiwum Księży Misjonarzy /Kraków, ul. Stradom 4/.
- ANP - Archiwum "Naszej Przeszłości" /Kraków, ul. Strzelnica 6/.
- BS - Biblioteka Metropolitalnego Seminarium Duchownego Archidiecezji Warszawskiej /Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 52/54/.
- KZR - Kartoteka Zniszczonych Rewindykatów - Biblioteka Narodowa /Warszawa, pl. Krasińskich 5/.

Przypisy

- 1 Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy 1625-17/IV-1925, Kraków 1925.
- 2 J. Gaworzewski, Przyczynek do historii Domu XX Misjonarzy w Łowiczu, "Roczniki Obydwu Zgromadzeń" t. 30, 1928, s. 147.
- 3 Omówienie tych wzmianek i dokładne cytaty znajdują się w części IV tego artykułu.
- 4 S. Rospond, Polska Prowincja Zgromadzenia Księży Misjonarzy w latach 1685-1772, Lublin 1968 /maszynopis - w posiadaniu autora/.
- 5 M. Łusakowska, Biblioteka Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Domu Głównym w Warszawie w świetle katalogu z 1808 roku, Wrocław 1962 /maszyn./ Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. K. Głombińskiego, dostępna w Bibliotece Instytutu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego oraz w Archiwum "Naszej Przeszłości" w Krakowie.
- 6 M. Łusakowska, Biblioteka..., s. 25.
- 7 AAW, 47, Catalogus librorum qui continentur in parte superiori Bibliothecae Varsaviensis Sanctae Crucis Congregationis Missionis Anno 1808° conscriptus. Zawartość katalogu jest uporządkowana według następujących działów:
 - a. Politici
 - b. etc. Historici profani, Chronica, Memorabilia
 - d. Geographi, Itineraria
 - e. et f. Dictionaria Scientiarum, atque variarum linguarum [m]
 - g. Poetae et Romanenses
 - h. Philosophi
 - i. Rhetores
 - k. Philologi

- l. Naturalistae, Medici
- m. et n. Ius Civile Romanum, Polonicum, Borussicu[m]
- q. Ascetae Poloni
- r. Apologistae Christiani
- s. Mathematici
- t. Philosophi
- V. et Vv. Historia profana, Memorabilia
- X. et Z. Theologi Speculativi et Morales
Auctores Graeci potissimum Classici.

- 8 M.Łusakowska, Biblioteka..., s. 39.
- 9 AAW, 469, Adnotacja wypożyczonych książek z Biblioteki Księży Misjonarzy 1840-1860 /Analizę zawartości tej książki podaje M.Łusakowska, op.cit., s. 118-122/.
- 10 AAW, 1067-2, Wyszczególnienie Książek, które po śp. Wielm. JXdzu Żórawskim, Dziekanie Kapituły Warszawskiej, dostały się do Biblioteki XX Misjonarzy Warszawskich przy Kościele S^o Krzyża /Analizę zawartości tego spisu podaje M.Łusakowska, op.cit., s. 31-33/.
- 11 AAW, 1067-3, Książki po śp. A.Kunigh dane do Biblioteki XX Misjonarzy w Warszawie /Analizę zawartości tego spisu podaje M.Łusakowska, op.cit., s. 33-34/.
- 12 M.Łusakowska, Biblioteka..., s. 37.
- 13 Biblioteka Seminarium Metropolitalnego Archidiecezji Warszawskiej, ul. Krakowskie Przedmieście 52/54
- 14 M.Łusakowska, Biblioteka..., s. 16.
- 15 Katalog Starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy Cz. II: Polonica XVI wieku, Warszawa 1957, Cz. III: Polonica XVII wieku, Warszawa 1976.
- 16 J.Gaworzewski, op.cit., s. 147.
- 17 KZR, R.Q.XVIII.22, Catalogus librorum in Bibl[iothecae] Var-saviensi Domus Congregationis Missionis 1724, k.66. /Wiadomość ta uzyskana została dzięki dr Janowi Kozłowskiemu/.
- 18 AAW, 50, [Katalog i księga wypożyczeń Warszawskiej Biblioteki Księży Misjonarzy]. Zawartość katalogu jest uporządkowana według następujących działów:
 - /1./ S.Scriptura Controversistae et Cathechistae
 - /2./ Libri Grammatici
 - /3./ Oratores et Poetae
 - /4./ Politici et Profani Historici
 - /5./ Philosophi
 - /6./ Libri Theologici Speculativi et Morales
 - /7./ Iuridici
 - /8./ Historici sacri
 - /9./ Spirituales
 - /10./ S.Patres et Interpretes
 - /11./ Concionatores
 - /12./ Rituum Libri

19 AAW, 123, Catalogus librorum qui continentur in parte inferiori Bibliothecae Varsaviensis Sanctae Crucis Congregationis Missionis Anno 1807 conscriptus. Zawartość katalogu jest uporządkowana według następujących działów:

- A. Sacra Scriptura = Versiones varia = Interpretes = Concordantiae
- B. Sancti Patres Graeci et Latini, alique Scriptores Ecclesiastici
- C. et D. Historia Sacra = Ecclesiastica = Monastica = Chronologia
- E. et F. Concionatores = Homiliae = Exhortationes variae
- G. Liturgici, Martyrologia, Ritus
- H. I. et K. Theologii Dogmatici = Morales = Polemici = Casuista
- L. Ius Canonicum
- M. et N. Concionatores
- O. Sacrae Scripturae Interpretes
- R. Ius Canonicum
- S. et U. Concionatores
- T. Historia Ecclesiastica
- W. Theologi
- Aa. Concilia Generalia = Particularia = Mandata Episcoporum
- Bb. Sancti Patres
- Hh. Libri de Religionis Christianae veritate tractates
- Ss. Concionatores
- /Uu. Concionatores/.

20 AAW, 671, [Księga akcesyjna Warszawskiej Biblioteki Księży Misjonarzy za lata 1805-1818].

21 AAW, 1697-1, [List Archidiakona Białostockiego Kanonika Kijowskiego x.K.Kubieszowskiego do Wizytatora XX Misjonarzy w Królestwie Polskim Michała Symonowicza z dnia 3 marca 1823 r.].

22 [Pismo Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do ks. Wizytatora Księży Misjonarzy z dnia 8 października 1821 r.].

23 [A. Dorobis], Varsaviae d 15 Novembris 1852 ad Honorissimum Patrem et Dominum Nostrum Joannem Baptistam Etienne Superiorem Generalem utriusque Institutis s. Vincenti á Pauli Relatio Visitatoris Provinciae Poloniae de statu domorum et personarum. W: ANP, zesp. II, poz. 6, [Miscellanea do historii Zgromadzenia Misji w Polsce, w. XVIII-XIX], s. 129-148.

24 Catalogus Domorum et Personarum Congregationis Missionis Provinciae Varsaviensis Confectus AD 1839, W: ANP, zesp. II, poz. 6 [Miscellanea...], dz.cyt., s. 83-86.

25 Mutatio officior in Domo Varsaviensi Congr. Mis. ad S. Crucem ex anno 1863 in annum 1864 facta, die 17 septembris 1863 anno, w: ANP, zesp. II, poz. 6 [Miscellanea...], dz.cyt., s. 263-265.

26 ANP, zesp. II, poz. 5, Liber Litterorum Circularium Admodum Rndorum Dominorum Visitatorum Provinciae Poloniae /1722-1747/.

- 27 AMS, P-II-31, Decreta Cогgregationem Mission, s.Vincenti à Paulo conventia.
- 28 AMS, O-III-35, Liber Continens Regulas Officialium Congregationis Missionis.
- 29 AMS, bez sygn. Relationes visitatorum de statu provinciae.
- 30 AMS, R-III-21, Epistolae Circulares Admodu RRDD Visitator; oraz AMS, bez sygn., Listy okólne wizytatorów od 1681 do 1742; a także AMS, bez sygn., Listy okólne wizytatorów 1727-1861.
- 31 AMS, R-III-17, Decreta Visitatorionum Domus Varsaviensis Congnis Missionis ab anno 1667.
- 32 AMS, P-II-26.
- 33 AMS, R-I-10 [Teczka "Bibliotek"] .
- 34 AMS P-VII-26, Bibliothecae... /księga wypożyczeń/.
- 35 AGAD, Zarząd General-Policmajstra w Królestwie Polskim /Departament I, Wydział 1/ oraz inne zespoły akt.
- 36 BS, Akta Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej Warszawskiej dotyczące Biblioteki. Vol. III od 6/18 kwietnia 1864 r. k /66/.
- 37 B.Wilejszys, Biblioteka Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie. Geneza i dzieje, "Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" Cz.I, t. 38: 1979, s. 73-109; Cz.II, t. 39: 1979, s. 127-169; Cz.III, t. 40: 1980, s. 63-83.
- 38 Dzieje Zgromadzenia Księży Misjonarzy zostały opisane w artykule "Misjonarze" i "Misjonarze w Polsce" w Encyklopedii Kościelnej M.Nowodworskiego w tomie 14, Warszawa 1881, s. 427-451 oraz w księdze pamiątkowej trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy 1625-17/IV-1925, Kraków 1925.
- 39 L.Petrzyk, Kościół Świętego Krzyża w Warszawie, Warszawa 1920, s. 17; J.Bartoszewicz, Kościoły Warszawskie Rzymsko-Katolickie opisane pod względem historycznym, Warszawa 1855, s. 47.
- 40 Jeszcze słów kilka o życiu śp. księdza Józefa Pawlickiego, "Przegląd Katolicki" 1869, nr 9, s. 132.
- 41 ANP, zesp.II 8 Miscellanea Congr.Missionis Domus Varsaviensis et prov. Polonae. k. [24 recto - 25 verso] "Pro memoria w Nieysielach 25 mai 1766 /.../ Memoriał rzeczy potrzebnych na Fundacyę Księży Missyonarzów w nieysieju /.../ 7. Xięgi. Biblia Święta. Konkordancya, Martyrologium, Concilium Tridentenum, Catechismus Romanus, Żywoty Świętych, Rytuał y antyfonarz" .
- 42 AMS, O-III-35 Liber Continens Regulas Officialium Congregationis Missionis, s./22-26/ "Regulae Directoris Seminarij Interni. Revise et correcte à Conventu Generali A^o 1692 /.../ Libri quibus Seminarij Director uti debet". /Tu następuje spis 19 pozycji/.

43 AMS R-III-17 Decreta Visitationum Domus Varsaviensis Congregationis Missionis ab Anno 1667, s. 43-56 Ordinationes Visitationis facta in hac Domo Congregationis Missionis Domus Varsaviensis Anno Domini 1735.

44 Liber Continens Regulas Officialium ..., op.cit., s. /42/ Regulae Praefecti Bibliothecae. Zobacz też: Regulae officiorum congregationis missionis a Conventu Generali vigesimo revisae et approbate, Paryż 1891 /Konwent XX odbył się w 1849 r./, s. 116-117 Regulae Praefecti Bibliothecae, s. 118-119 Regulae Bibliothecarii.

45 KZR, R.Q.XVIII, 22, op.cit.

46 AMS, b.sygn., Relationes visitatorum de statu provinciae.

47 AAW 50/ /Katalog i księga wypożyczeń Biblioteki Księży Misjonarzy Warszawskich/.

48 Księga pamiątkowa trzechsetlecia..., s. 81; J.Jarzęcka, Obraz życia umysłowego Rzeczypospolitej doby saskiej w świetle wybranych lipskich czasopism naukowych /1710-1762/, Warszawa 1987, s. 36; J.Lelewel, Bibliograficznych ksiąg dwoje..., t. 2, Wilno 1826, s. 110.

49 J.D.Janocki, Lexicon derer itzlebenden Gelehrten in Polen, t. 1, Wrocław 1755, s. 105.

50 J.D.Janocki, op.cit., s. 105; Księga pamiątkowa trzechsetlecia..., op.cit., s. 104; Słownik Polskich Teologów, t. 3, Warszawa 1982, s. 77-78.

51 O księdzu Śliwickim zob. J.D.Janocki, Lexicon..., t. 1, s. 154-156; Księga pamiątkowa trzechsetlecia..., s. 194-196; Słownik Polskich Teologów, t.4, Warszawa 1983, s. 300-302, Bibliografia Literatury Polskiej. Nowy Korbut, t. 6, cz. 1, s. 284-285.

52 Księga pamiątkowa trzechsetlecia..., s. 194.

53 Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego 1724-1736. Oprac. B.S.Kupśó, K.Muszyńska, Wrocław 1967, s. 620-621.

54 J.Kozłowski, Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich, Wrocław 1986, s. 41, 51; J.Jarzęcka, Obraz życia umysłowego..., s. 183.

55 I.Baranowski, Biblioteka Załuskich w Warszawie, Warszawa 1912, s. 14.

56 J.Kozłowski, Warszawskie środowisko Biblioteki Załuskich /maszyn. w posiadaniu autora; część pracy doktorskiej/, s. 15; wiadomość tę potwierdza istnienie w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego 10 druków misjonarskich, które trafiły tam podczas rewindykacji części zbiorów Biblioteki Załuskich z ZSRR.

57 J.Kozłowski, Warszawskie środowisko..., s. 15.

- 58 Na przykład jedno z wydań Swetoniusza - sygn. R. 3241, wprowadzone do zbioru w 1813 r.
- 59 A.Schletz, Współpraca Misjonarzy z Komisją Edukacji Narodowej /1773-1794/. Przyczynek do historii kultury i oświaty w Polsce, Kraków 1946, s. 33-34.
- 60 Księga pamiątkowa trzechsetlecia..., s. 81.
- 61 J.Kozłowski, Warszawskie środowisko..., s. 15.
- 62 A.Schletz, Współpraca Misjonarzy z Komisją..., s. 26.
- 63 A.Schletz, Józef Jakubowski żołnierz i kapłan /1743-1814/, Kraków 1945, s. 77.
- 64 M.Łusakowska, Biblioteka..., s. 27.
- 65 Księga pamiątkowa trzechsetlecia..., s. 81.
- 66 A.Schletz, Józef Jakubowski..., s. 21.
- 67 Tamże, s. 77.
- 68 M.Łusakowska, Biblioteka..., s. 34.
- 69 Tamże, s. 75.
- 70 A.Schletz, Józef Jakubowski..., s. 77.
- 71 Tamże, s. 77.
- 72 M.Łusakowska, Biblioteka..., s. 12.
- 73 A.Schletz, Józef Jakubowski..., s. 150.
- 74 Tamże, s. 77.
- 75 AAW, 671: [Księga akcesyjna Biblioteki Księży Misjonarzy Warszawskich 1805-1818] k. [1-9] "Wyszczególnienie Xiążek, które po ś.p. WJX Żórawskim Dziekanie Kapituły Warszawskiej, mocą testamentu oddane zostały do Biblioteki XX Missyonarzów Warszawskich - w Roku 1809"; oraz AAW 1067-2: "Wyszczególnienie Xiążek, które po ś.p. Wielm. JXdzu Żórawskim..."
- 76 AAW, 671, op.cit., /k.31/.
- 77 AAW, 671, op.cit. /k.9/.
- 78 M.Łusakowska, Biblioteka..., s. 30.
- 79 S.Estreicher /przedmowa do tomu XXIII/, w: K.Estreicher, Bibliografia Polska, t. XXIII, Kraków 1910, s. VII.
- 80 AAW, 123/ Catalogus librorum qui continentur in parte inferiori Bibliothecae Varsaviensis Sanctae Crucis Congregationis Missionis Anno 1807 conscriptus /nie znany M.Łusakowskiej/, oraz AAW, 471, Catalogus librorum qui continentur in parte superiori

Bibliothecae Varsaviensis Sancte Crucis Congregationis Missionis Anno 1808 conscriptus.

- 81 ANP, zesp. II, 8 op.cit. [na dwóch ostatnich kartach]: Mutatio officiorum in Domo et Seminario Varsaviensi ad Stam Crucem... [1811/12; 1812/13; 1817/18; 1818/19].
- 82 Tamże.
- 83 Tamże, k. 102.
- 84 M. Nowodworski, Misjonarze w Polsce. W: Encyklopedia Kościelna..., Warszawa 1881, s. 437.
- 85 AMS P-II-26: Duplikaty dotyczące Kościoła, Zgromadzenia i Seminarium Razem połączonych, s. 24 "Inwentarz rzeczy do Zgromadzenia należących [Prawdopodobnie z roku 1818].
- 86 L. Petrzyk, Kościół..., s. 67.
- 87 M. Nowodworski, op.cit., s. 437.
- 88 AAW sygn. 1067-1 [List Archidiakona...], op.cit.
- 89 AMS, R-I-10 [Teczka "Biblioteka"]
- 90 Informacja podana za: M. Łusakowską, Biblioteka..., s. 34.
- 91 Słownik Polskich Teologów, t. 3, Warszawa 1982, s. 313.
- 92 ANP, zesp. II, 6: [Miscellanea do historii Zgromadzenia Misji w Polsce w XVIII-XIX], s. 83-86 "Catalogue Domorum... 1839. 1. Domus Varsaviensis", s. 81.
- 93 [A. Dorobis] "Varsaviae d 15 Novembris 1852. ad Honorissimum Patrem et Dominum nostrum Joannem Baptistam Etienne Superiorem Generalem utriusque Institutis s. Vincenti à Pauli. Relatio Visitatoris Provinciae Poloniae de statu domorum et personarum. W: ANP, zesp. II, op.cit., s. 130.
- 94 Jeszcze słów kilka o życiu śp. księdza Józefa Pawlickiego, "Przegląd Katolicki" 1869, nr 9, s. 132.
- 95 Jeszcze słów kilka..., "Przegląd Katolicki" 1869, nr 10, s. 147.
- 96 Toż nr 9, s. 132.
- 97 M. Łusakowska, Biblioteka..., s. 38.
- 98 AAW, 469, Adnotacja wypożyczonych książek z Biblioteki Księży Misjonarzy 1840-1860.
- 99 M. Łusakowska, Biblioteka..., s. 119-122.
- 100 Księga pamiątkowa trzechsetlecia..., s. 87.
- 101 [A. Dorobis] "Varsaviae...", s. 133.

- 102 Ksiądz Józef Pawlicki, "Przegląd Katolicki" 1869, nr 1, s. 6.
- 103 Ł.Janczak. Wspomnienie ostatnich chwil istnienia w Polsce Zgromadzenia XX Misjonarzy w Domu Głównym przy Kościele św. Krzyża w Warszawie. "Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie" 1918, s. 255.
- 104 ANP, zesp. II, 6, op.cit., s. 263-265: "Mutatio officior in Domo Varsaviensi Congr Mis ad S.Crucem ex anno 1863 in annus 1864 facta, die 17 Septembris 1863 anno", s. 263.
- 105 Ł.Janczak, Wspomnienie..., s. 255.
- 106 BS, Akta Akademii..., op.cit., k/66/.
- 107 Ks. Władysław Knapieński był bibliotekarzem Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie.
- 108 B.Wilejszys, Biblioteka..., cz. 2, s. 156.
- 109 Tamże, s. 156.
- 110 Jeszcze słów kilka..., "Przegląd Katolicki" 1869, nr 9, s. 132.
- 111 K.Słomiński, Kościół i dom św. Krzyża w Warszawie, "Roczniki Obydwu Zgromadzeń", R.22: 1920, s. 19 /Informacja ta nie jest wiarygodna, ponieważ w cytowanym artykule jest wiele nieścisłości/
- 112 Roczne sprawozdanie o stanie Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie, odczytane na akcie uroczystym zamknięcia nauk 1865/66 przez rektora tejże akademii, "Przegląd Katolicki" 1866, s. 462-464.
- 113 A.Schletz, Działalność kulturalna Misjonarzy Polskich w latach 1651-1864, "Polonia Sacra. Kwartalnik kanonistyczno-historyczny". R.9: 1957, nr 2-3, s. 263-300.
- 114 L.Petrzyk, Kościół..., s. 98.
- 115 /Z działu Kronika... Warszawa, Konwikt Teologiczny/, "Roczniki Obydwu Zgromadzeń" T.36: 1933, s. 234.
- 116 Wł.Kwiatkowski, Biblioteka archidiecezjalna przy seminarium Sw. Jana w Warszawie, "Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie" 1938, nr 4, s. 224.
- 117 AMS R-I-10/ [Teczka "Biblioteka" - Wypisy z korespondencji ks. J.Gaworzewskiego].
- 118 B.Wilejszys, Biblioteka..., cz. 2, s. 156-168.
- 119 Toż, s. 165.
- 120 Wł.Kwiatkowski, Biblioteka archidiecezjalna..., s. 225 /w artykule tym opisane są dalsze losy tej Biblioteki do roku 1938/.

- 121 AMS, R-I-10/[Teczka...], op.cit.
- 122 [A.Dorobis], ANP, zesp. II, 6., op.cit., s. 133.
- 123 L.Petrzyk, Kościół..., s. 67.
- 124 Księga pamiątkowa trzechsetlecia..., s. 74.
- 125 A.Schletz, Józef Jakubowski..., s. 77.
- 126 A.Schletz, działalność kulturalna..., s. 300.
- 127 "Neue Zeitungen von gelehrten Sachen" 1748, s. 108 /Cytat za J.Jarzęcką, Obraz życia umysłowego Rzeczypospolitej s. 36/.
- 128 J.D.Janocki, Lexicon..., s. 105.
- 129 H.Koźłataj, Stan Oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III /1750-1764/, Wrocław 1905, s. 152.
- 130 Wł.Kwiatkowski, Sprawa pruskiej reorganizacji seminariów duchownych w Warszawie 1798-1802, Warszawa 1936, s. 132.
- 131 J.Lelewel, Bibliograficznych..., cz.2, Wilno 1926, s. 111.
- 132 W.Bartoszewicz, Kościoły warszawskie..., s. 62.
- 133 Roczne sprawozdanie o stanie Akademii Duchownej..., s.482.
- 134 B.Kumor, Historia Kościoła. Cz.6. Czasy nowożytne. Kościół w okresie Absolutyzmu i Oświecenia, Lublin 1985, s. 117.
- 135 Wł.Kwiatkowski, Biblioteka Archidiecezjalna..., s. 215.
- 136 A.Schletz, Współpraca Misjonarzy z Komisją..., s. 28.
- 137 Por. przyp. 56.
- 138 AAW, 50, [Katalog i księga wypożyczeń...] k.[4].
- 139 A.Schletz, Współpraca Misjonarzy z Komisją... /opracowanie poświęcone temu tematowi/.
- 140 Sliwicki na przykład wchodził w skład komisji egzaminacyjnej podczas "obrony tez geometrycznych przez Stefana Dembowskiego /.../, które miała miejsce dnia 14 listopada 1745", o czym donoszą "Neue Zeitungen von gelehrten Sachen" z 1746 r., s. 35-36. Zob. J.Jarzęcka, Obraz..., s. 183.
- 141 B.Wilejszys, Biblioteka..., cz. 1, s. 80-82.
- 142 AAW, 1067-3, Książki po śp. A.Kunigh...
- 143 J.Lelewel, Bibliograficznych..., t. 2, s. 111.
- 144 M.Łusakowska, Biblioteka..., s. 74.

- 145 Tamże, s. 109.
- 146 Tamże, s. 110.
- 147 Tamże, s. 93.
- 148 Księga pamiątkowa trzechsetlecia..., s. 82.
- 149 Jeszcze słów kilka..., "Przegląd Katolicki" 1869, nr 9, s. 133.
- 150 B.Wilejszys, Biblioteka..., cz. 1, s. 82 /informację tę Wilejszys czerpie z książki R.Gerber, Księga protokółów Rady ogólnej Uniwersytetu Warszawskiego 1817-1819, Warszawa 1958, s. 29-30/.
- 151 Zob. przypis 46.
- 152 Zob. przypis 63.
- 153 Z autopsji katalogu AAW, 123 - zob. przypis 19.
- 154 Obliczenia M.Łusakowskiej /Biblioteka..., s. 38/ na podstawie katalogu AAW 47 - zob. przypis. 7.
- 155 Ł.Gołębiowski, Opisanie historyczno-statystyczne Miasta Warszawy, Warszawa 1827, s. 152.
- 156 J.Lelewel, Bibliograficznych..., s. 111.
- 157 Zob. przypis 87.
- 158 Zob. przypis 93.
- 159 Jeszcze słów kilka o życiu śp. księdza Józefa Pawlickiego, "Przegląd Katolicki" 1869, nr 9, s. 132.
- 160 Zob. przypis 111.
- 161 Zob. przypis 112.

Krzysztof Gonet

THE WARSAW LIBRARY OF MISSIONARY FATHERS
IN THE MAIN HOME OF THE ORDER, THE HOLY CROSS CHURCH AT
KRAKOWSKIE PRZEDMIEŚCIE STREET /OUTLINE/

Summary

The state of studies on the Warsaw library of Congregatio Sacerdotum Saecularium Missionis /Lazarists/ is presented in the

paper. The origin of the library is probably linked to the arrival of the order to Poland and succeeding to the post at the Holy Cross church in Warsaw. The library ceased to exist independently in 1864, when the Tsarist authorities in occupation annulled the order. The library flourished during the Enlightenment, when father Piotr Jacek Śliwicki /1739-1774/, a member of bishop Józef Andrzej Załuski's circle of friends and collaborators was prior of the convent. When he was at the office, the collection increased from 1500 to ca. 12,000 volumes. Before its decline it grew to some 40,000 volumes. A large part of the collection has been preserved until today.

The paper contains some reference to materials which has not yet been known and utilized as sources. Opinion of the contemporary to the library or more recent authors was quoted to define its historical value and rank. The research will be continued, and will probably come to reveal the meaning of the Library for the history of the Church and scholarship in Poland in the 18th and 19th century.

